

minimalnych. Prowadząc przed laty szczegółowy rachunek zaangażowania włoskiego w wojnę interwencyjną, doszedłem do przekonania, że stan faktyczny w stosunku do funkcjonującego w literaturze radzieckiej ma się jak 1 : 5.

Książka A. Czubińskiego — bogata w faktografię, wolna od natrętnego dydaktyzmu, zmusza do refleksji. Jest to jej walor najpierwszy. Polecałbym ją zwłaszcza wszystkim miłośnikom historii skłonny do rozważnego formułowania ocen na temat rzeczywistości społeczno-politycznej zrodzonej nie tylko u progu nowej epoki w dziejach Polski, ale także Europy i świata.

Stanisław Sierpowski

CHRISTIAN KENNERT: *Die Gedankenwelt des Paul Achatius Pfizer. Eine Studie zum Denken des deutschen Frühliberalismus*. Berliner Historische Studien, herausgegeben vom Friedrich Meinecke-Institut der Freien Universität Berlin, Bd. 12, Berlin [West] 1986, 159 ss.

Seria wydawnicza „Berliner Historische Studien” Instytutu Friedricha Meineckego w Berlinie Zachodnim nie wymaga szczególnej rekomendacji. Prezentowany w jej ramach dorobek naukowy obejmuje szeroki zakres zainteresowań — od głębokiego średniowiecza po czasy najnowsze — i odznacza się wysokim poziomem. Erudycja autorów, różnorodność metod badawczych, bogaty materiał źródłowy gwarantują publikacjom tej serii dobrą markę.

Jej kolejnym tom przynosi pracę Christiana Kennerta poświęconą światu idei jednego z bardziej oryginalnych reprezentantów wczesnego liberalizmu niemieckiego, Paula Pfizera. Ta niewielka praca stanowi pierwszą próbę całościowego ujęcia, omówienia i oceny dorobku ideowego tego interesującego polityka wirtemburskiego i publicysty, żyjącego i działającego w pierwszej połowie XIX stulecia.

Autor nie stawia swego bohatera na piedestale nauki. Jest świadom tego, że postać, którą uczynił przedmiotem swych naukowych studiów, nie wyróżnia się ani genialnością prorocत्व politycznych, ani szczególną wybitnością myśli. Niemniej jednak, wszechstronna analiza myśli i idei Paula Pfizera, ukazanie jego sylwetki politycznej na tle klimatu duchowego epoki, w której przyszło mu żyć, pozwala na przybliżenie nie tylko drogi rozwoju jednego z animatorów ruchu liberalnego w Niemczech, lecz również samego liberalizmu, w całej jego złożoności.

Konstrukcja prezentowanej pracy jest dość zaskakująca. W kolejnych rozdziałach autor prezentuje poglądy Pfizera na rzeczywistość polityczną Niemiec pierwszej połowy XIX w., państwo i jego strukturę władzy, charakteryzuje światopogląd pisarza, by w ostatniej części skoncentrować się na omówieniu głównych nurtów epoki. Kennert tłumaczy wprowadzenie ostatniego rozdziału jako niezbędnego tła dla zrozumienia wywodów Pfizera. Byłoby bardziej celowe, gdyby wzbogacona o inne elementy charakterystyka epoki znalazła się na wstępie. Ukazanie filozoficznych i ideowych uwarunkowań przedmarcowego okresu ułatwiłoby recepcję myśli politycznej Pfizera; tym bardziej, że świat idei wirtemburskiego polityka określały w równym stopniu prądy oświecenia i romantyzmu, przeplatające się na przełomie XVIII i XIX wieku.

Autor podjął się niełatwego zadania ukazania całokształtu poglądów politycznych Pfizera, które rozproszone w różnych przyczynkach i utworach, nigdy nie tworzyły usystematyzowanej całości. Punktem wyjścia analizy Kennerta jest rekonstrukcja poglądów Pfizera na sytuację polityczną Niemiec. Zainteresowania filozofią, poezją i prawem sprawiły, że Pfizer oceniał swój kraj z szerokiej perspek-

tywy. Jego twórczość charakteryzowało gorączkowe poszukiwanie optymalnego wzoru państwa, które byłoby w pełnej symbiozie ze społeczeństwem. Niemcom brakowało, jak sądził, punktu centralnego, ośrodka, wokół którego integrowałoby się życie obywateli.

Promotorem duchowych i politycznych przeobrażeń Niemców miała być reprezentacja narodu w państwie federalnym. Taka bowiem forma, jak sądził, najbardziej była zbliżona do ideału. System reprezentacji czynił, jak twierdził, demokrację zbędną. Wewnętrzna wielość zademonstrowana na zewnątrz jednością stanowić miała gwarancję wolności niemieckiej. Przeszkodą na drodze realizacji tych zamierzeń był Związek Niemiecki, „obca siła”, którą Pfizer krytykował i zwalczał.

W pamięci potomnych pozostał Pfizer przede wszystkim jako zagorzały orędownik zjednoczenia Niemiec pod egidą Prus. Jak zauważył Kennert, jest zasługą autora *Briefwechsel zweier Deutschen* (Stuttgart/Tübingen 1832), najbardziej uznanego dzieła Pfizera, wczesne rozpoznanie, iż w Związku Niemieckim nie było miejsca dla dwóch mocarstw. Pfizer przez całe swoje życie, z wyjątkiem krótkich epizodów, pozostał wierny idei maloniemieckiej drogi zjednoczenia z wyłączeniem Austrii. Książka Kennerta w sposób interesujący i konsekwentny ukazuje motywy zainteresowania Pfizera Prusami oraz argumentacją wykorzystaną przez wirtemberskiego liberała na rzecz pruskiej opcji.

Środkiem przeobrażeń Niemiec, przewycięzania krytycznie ocenionej terażniejszości na rzecz lepszej przyszłości Niemiec był liberalizm. O jego sile i skuteczności był Pfizer przekonany od początku swej pisarskiej drogi. Z pomocą liberalizmu pragnął realizować w Niemczech wolność, prawo oraz równość wobec prawa. Liberalizmowi przypisywał pedagogiczne funkcje i zadania oświecania narodu, rozbudzenia w nim szlachetnych pobudek.

Państwo, społeczeństwo, człowiek to elementy, które rozpatruje Pfizer w szerokim kontekście świata natury. Tak jak w świecie przyrody, również w życiu państwa przenikają się wzajemnie wszystkie elementy. Człowiek w swym rozumnym rozwoju poprzez moralne i duchowe doskonalenie się zmierza do równoważenia wszelkich sprzeczności. Zadaniem zaś państwa jest, aby wszystkie siły uzupełniały się, tworząc pełną harmonię.

Rozdział poświęcony analizie poglądów Pfizera na państwo — a więc fundamentalnemu zagadnieniu w całości kształcie myśli politycznej — jest bardzo zwięzły w porównaniu z pozostałymi częściami pracy. Autor eksponuje tu zasadniczy wątek koncepcji politycznej Pfizera: stosunek do państwa, dualizm społeczeństwa i państwa, wzajemne przenikanie się i sprzeczności, występujące między nimi. Państwo w ujęciu Pfizera stanowi organizację opartą na prawie, zmierzającą do zapewnienia społeczeństwu dobrobytu. W swej optymistycznej prognozie Pfizer przewidywał, iż instytucja państwa doprowadzi jednostkę na wyżyny człowieczeństwa. Wierzył, iż system reprezentacji zapewni społeczeństwu sprawiedliwość i wolność. Optował za monarchią konstytucyjną jako optymalną formą ustrojową, godzącą w wszelkie interesy państwa i jednostki.

Aby przybliżyć czytelnikowi sylwetkę polityczną i poglądy Pfizera autor pokuślił się o porównanie koncepcji wirtemberskiego myśliciela z kręgiem pisarzy i działaczy politycznych, związanych ze *Staats-Lexikon*, a więc przede wszystkim przywódcami badeńskiej opozycji, jak Karl von Rotteck oraz Carl Theodor Welcker. To komparatystyczne studium pozwoliło ukazać ewolucję liberalnej myśli epoki przedmarcowej w Niemczech. Liberalni teoretycy państwa tego okresu nawiązywali zarówno do oświeceniowych, jak i romantycznych koncepcji, wzbogacając jednocześnie wizję państwa o zupełnie nowe elementy.

Wśród ideowych zapożyczeń na uwagę zasługuje przejęcie przez współautorów *Staats-Lexikon* romantycznej interpretacji państwa jako „żywego organizmu”. Jednostka jednak w wyobrażeniach wczesnoliberalnych nie jest podporządkowana organizmowi państwowemu, lecz stanowi równorzędny, oddziaływający na całość element, co stanowi przeciwieństwo poglądów romantycznych. Wczesnoliberalna myśl wyrosła na bazie oświecenia, romantyzmu i idealizmu, posiadała swoją dynamikę. W stopniowym rozwoju i doskonaleniu człowieka i państwa dotrzymali teoretycy przedmarcowej epoki sens postępu i gwarancję doskonałości systemu politycznego.

W świecie wczesnoliberalnej teorii Pfizera „państwo kościelne” stanowiło końcówką, jednocześnie zaś fundamentalną dla całości jego poglądów strukturę. Harmonia różnorodnych interesów jest w „kościelnym państwie” Pfizera czymś wyjątkowym. Kościół jako siła moralna miał wyposażać państwo w nowe inspirujące elementy nowego ładu. Choć myśl polityczna Pfizera nie wywarła większego wpływu na ruch liberalny w Niemczech, cieszył się on dużym uznaniem społecznym i popularnością. Fakt ten był o tyle uderzający, iż poglądy Pfizera nie znalazły większego poparcia u południowoniemieckich liberałów.

Jest niewątpliwą zasługą autora książki, iż z labiryntu rozproszonych wypowiedzi i dygresji Pfizera potrafił wyłowić i przekazać w interesujący sposób całość poglądów wirtumberskiego liberała na zasadnicze kwestie polityczne. Praca Kennera stanowi ciekawą lekturę, wzbogacającą dorobek naukowy z zakresu historii niemieckiej myśli politycznej o nowy przyczynek do intelektualnej debaty przedmarcowego liberalizmu w Niemczech.

Anna Wolff-Powęska

JÖRG VON UTHMANN: *Die Sehnsucht nach dem Paradies. ZeitgemäÙige Anmerkungen zur deutschen Neurose*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1986, 128 ss.

Obok książki J. von Uthmanna nie sposób przejść obojętnie. Autor, do 1985 r. dyplomata w służbie zagranicznej RFN, a następnie korespondent „Frankfurter Allgemeine Zeitung” w Nowym Jorku, epatuje w równym stopniu erudycją, jak i prowokującym charakterem swej pracy. Lektura esejów zebranych w tej niewielkiej książeczce nasuwa zasadnicze pytanie: do jakiego celu zmierza autor? co chce udowodnić?

Przeciw komu skierowuje swe uwagi, przemyślenia, częstokroć fałszywe sugestie — autor bynajmniej nie kryje. Adresatem jego nieskrywanych ataków i krytycznych ocen są zachodni Niemcy pacyfiści, neutraliści, ekolodzy, przeciwnicy zbrojeń, ideolodzy ochrony środowiska, Zieloni. Uthmann występuje w obronie kontrowersyjnej, wielokrotnie dyskutowanej w literaturze naukowej tezy o skłonności niemieckiej myśli politycznej do irracjonalizmu, metafizycznych refleksji, czyli ulegania utopiom i politycznym marzeniom. Podstawę do opowiedzenia się za tą tezą dała autorowi działalność Zielonych oraz licznych, mniej lub bardziej zorganizowanych grup na rzecz rozbrojenia oraz ochrony środowiska. Animatorom tego ruchu zarzuca Uthmann brak wycucia realiów politycznych, ucieczkę w świat archaizmów, bezsensowne poszukiwanie dawno utraconego raju. W aktywności pacyfistów i obrońców czystości środowiska dostrzega li tylko jeden z objawów neurozy na jaką cierpi, w jego przekonaniu, społeczeństwo Republiki Federalnej Niemiec.